

Kemal Rijken

VERBIND EN HEERS

Hoe Nederland kan ontsnappen
aan polarisatie

Ambo|Anthos
Amsterdam

‘Het Nederlandse volk moet zijn kracht vinden in verdraagzaamheid, ondanks grote tegenstellingen’

WILLEM DREES

‘Der Demokratie lebt vom Kompromiss. Wer keine Kompromisse machen kann, ist für die Demokratie nicht zu brauchen’

HELMUT SCHMIDT

Inhoud

Voorwoord 9

- 1 De weg kwijt 17
- 2 De Nederlandse formule 35
- 3 De politiek 57
- 4 De media 81
- 5 De samenleving 105
- 6 De toekomst 139

Nawoord 159

Dankwoord 161

Literatuur 165

Namenregister 169

Voorwoord

‘Democratie betekent niet dat degenen die het hardst roepen hun zin krijgen. Democratie is met respect voor ieders grondrechten samenwerken aan oplossingen waarin de meerderheid zich kan herkennen. Daarbij gaat het om een zorgvuldige afweging van alle belangen,’ zei koning Willem-Alexander in zijn kersttoespraak van 2022. Een jaar later benoemde hij op eerste kerstdag wederom de ‘polarisatie’ door te zeggen: ‘Tegenstellingen horen erbij. Ze houden ons wakker en zorgen ervoor dat vergeten belangen aan bod komen en dat nieuwe oplossingen een kans krijgen. Zonder tegenstellingen geen vooruitgang. Maar de manier waarop we ermee omgaan is allesbepalend. Er zijn regels die voor iedereen gelden.’ Hierna legde hij de regels van de democratische rechtsorde uit, om vervolgens oud-senator Hanneke Gelderblom te citeren: ‘Voor vrede moet je keihard werken. Ora et labora.’

Net als de koning is het mij opgevallen dat tegenstellingen in Nederland steeds vaker de boventoon voeren, met name in het publieke debat dat in de media en politiek wordt gevoerd. In toenemende mate ontspreiden situaties en worden anderen gedemoniseerd of geridiculiseerd om te scoren in de media of op sociale media. ‘Wie het niet met mij eens is, is tegen mij en moet wor-

den weggezet' lijkt steeds vaker het devies te zijn in ons publieke debat. Het is een ontwikkeling die mij ernstig zorgen baart, want hoe kunnen we samen tot oplossingen komen als we niet meer openstaan voor de mening van de ander?

Zelf groeide ik op in het Nederland van de jaren negentig, een tijd waarin optimisme, respect voor elkaar en goede omgangsvormen in het debat de norm waren. In deze periode werd ik maatschappelijk bewust en begon ik met het – soms wat fanatiek – volgen van de politiek en de achtergronden bij het nieuws. Later studeerde ik geschiedenis en politicologie, twee disciplines die je leren om het verleden van de democratische samenleving en de huidige werking ervan beter te begrijpen. Na een oriëntatie in de diplomatie koos ik ervoor professioneel actief te worden in de media, een branche die met de jaren bepalender is geworden – tegenwoordig kan Nederland zelfs gezien worden als een 'mediacratie', waarin de media leidend zijn in het maatschappelijk debat en de besluiten die politici nemen. Ik werkte voor verschillende media en ging mij later toeleggen op het schrijven van non-fictieboeken en opiniestukken over maatschappelijke thema's.

In de ruim dertig jaar dat ik me met het publieke debat bezighoud, is het mij opgevallen dat de omgangsvormen steeds harder en grover zijn geworden. Van luisteren naar en leren van elkaar, het openstaan voor en respecteren van een tegenovergestelde mening of het scheiden van persoon en inhoud, lijkt steeds minder sprake. Net als velen stoor ik mij aan de manier waarop politici, journalisten, opiniemakers en activisten omgaan met de speelruimte die de democratie hun biedt. Ophef, verontwaardiging en grenzen overgaan om de media te halen zijn normaal geworden. Het zorgt voor een beeld waarin het lijkt alsof onze samenleving 'polariseert' en weinigen nog oog

hebben voor een afwijkend geluid of mensen die in een andere ‘bubbel’ leven. Nederland zou uiteenvallen in groepen die elkaar naar het leven staan en niet meer willen samenwerken. Het woord ‘polarisatie’ valt geregeld en uit onderzoeken blijkt dat een groot aantal Nederlanders vindt dat de sociale samenhang erdoor ontwricht raakt. De toekomst is in de ogen van deze mensen duister, omdat ze geen oplossingen zien dankzij de dominantie van de tegenpolen die vanuit hun loopgraven steeds meer modder naar elkaar lijken te gooien. ‘Polarisatie’ lijkt een modewoord te zijn geworden dat voortdurend langskomt. Het wordt ook als containerbegrip gebruikt, onder andere als er sprake is van conflicten of botsende meningen; dingen die horen bij een democratie. Sommigen gaan ermee aan de haal en plakken ‘polarisatie’ op allerlei situaties waar mensen een tegenovergestelde mening hebben en daarover met elkaar botsen. ‘Je moet niet zo polariseren!’ wordt snel in tv-discussies geroepen, een dooddouner die wordt gebruikt om de ander een toontje lager te laten zingen. In 2024 was ‘polarisatie’ zelfs het woord van het jaar en volgens sommige sociologen is er sprake van ‘polarisatiepaniek’ onder groepen. Maar wat is polariseren daadwerkelijk?

Polarisatie – het proces waarin tegenstellingen tussen groepen in de politiek en samenleving sterker worden – is niet per definitie slecht. Zolang we elkaars meningen blijven respecteren en uiteindelijk samen tot oplossingen komen, kan er ruimte zijn voor tegenpolen in het publieke debat. Zogenoemde ‘inhoudelijke polarisatie’ kan op een nuttige manier worden aangewend om samen verder te komen – soms moet het botsen of schuren. Polarisatie kan echter ook negatief uitpakken en ontsporen. Het kan ervoor zorgen dat er te grote onderlinge verdeeldheid ontstaat en dat politieke verschillen lastiger overbrugbaar worden.

Bepaalde kwesties roepen onder mensen hevige emoties op die door spelers in het publieke debat worden benut om te scoren in de media en op sociale media, waardoor mensen een bepaalde kijk op de ander krijgen en er een kloof kan ontstaan. Deze zogeheten ‘affectieve’ of negatieve vorm van polarisatie is de laatste jaren meer in zwang geraakt en maakt veel Nederlanders onrustig over de toekomst van onze samenleving.

De manier waarop in het publieke debat met tegenstellingen wordt omgegaan zorgt in mijn optiek voor polarisatie. Je kunt bijvoorbeeld opkomen voor het klimaat, maar door snelwegen dagenlang te blokkeren roep je heftige tegenreacties op en ga je over grenzen van anderen heen. Klimatsceptici grijpen die vorm van demonstreren aan om hun tegenpunt te maken, waardoor er polarisatie over het thema klimaat ontstaat, een onderwerp waar ooit redelijke consensus over heerste en dat niet gepolariseerd was.

De verruwing in het politieke debat door politici is een andere vorm van polarisatie. Een ander voorbeeld zijn de boerenprotesten rond stikstof, die aanvankelijk op veel bijval van het publiek konden rekenen maar mettertijd steeds radicaler werden. Groepen die opkomen voor de natuur gingen er vervolgens tegenin, waardoor polarisatie over dit onderwerp ontstond en leiders van ‘groene’ politieke partijen met de dood werden bedreigd. Gematigdheid wordt zo uiteindelijk overvleugeld door extremisme.

Voor veel Nederlanders is de cultuur van sterke tegenpolen die elkaar bestrijden echter abnormaal. Het zit niet in onze traditie om tegenover elkaar te staan en de ander niet te willen horen, zien of begrijpen. Onze samenleving drijft immers al eeuwen op consensus en het compromis – vaak nadat alle meningen zijn gehoord. Grote en kleine beslissingen werden op die manier ge-

nomen. Meningsverschillen mochten er zijn, maar uiteindelijk werkten we altijd een oplossing uit waar iedereen een beetje tevreden mee kon zijn. Overleggen, aanpassen en samenwerken waren het devies. En natuurlijk zijn er oplevingen geweest van strijd of polarisatie, zoals bijvoorbeeld in de jaren zeventig en begin jaren tachtig, maar uiteindelijk kozen Nederlanders altijd voor gematigdheid en een pragmatische aanpak boven geweld en extreme ideeën.

Die Nederlandse formule is de laatste tien, vijftien jaar op nationaal niveau slechts geworden: in plaats van een redelijk debat te voeren en op elkaars argumenten in te gaan om vervolgens ergens in het midden uit te komen, kiezen politici, journalisten, opiniemakers en activisten steeds vaker voor confrontatie en tegenstellingen. De verharde sfeer in ons publieke debat is echter on-Nederlands, omdat Nederland een consensusdemocratie is, waarin de macht altijd tussen verschillende partijen moet worden gedeeld en compromissen onontbeerlijk zijn. We zijn geen meerderheidsdemocratie zoals de Verenigde Staten, waar één partij de macht heeft en grotendeels de dienst uitmaakt. Ook zijn we geen land als Spanje of Israël, waar confrontatie en tegenpolen in de politiek, media en samenleving traditioneel leidend zijn.

Toch lijkt het erop dat we in Nederland steeds meer opschuiven naar situaties zoals in bovengenoemde landen. Dat is onwenselijk. In een klein land waarin zoveel verschillende groepen bij elkaar leven, moeten we altijd openstaan voor elkaar om er samen uit te komen. Waarom ziet het er dan naar uit dat dit minder vaak gebeurt en dat we afglijden naar een confrontatiemodel? En hoe kan het dat een groter wordende groep Nederlanders denkt dat er polarisatie plaatsvindt en zich zorgen maakt over een naderende afgrond? Deze vragen zal ik in dit boek proberen te beantwoorden. Daar hangt sterk mee sa-

men: vindt polarisatie in de samenleving als geheel plaats of zien we die vooral in de wereld van politiek, media en publiek debat? En zo ja, wat kunnen we er samen tegen doen?

Met weemoed denk ik soms terug aan de jaren negentig, toen consensus en compromis de boventoon voerden en de omgangsvormen in het debat veel vriendelijker waren. Maar we kunnen niet terug naar 'het polderen', want ook dat had zijn nadelen: het sloeg veel creativiteit in het debat dood en zorgde ervoor dat belangrijke thema's – van integratie en immigratie tot zaken als de hypotheekrenteaftrek – onder het tapijt werden geschoven. Wel kunnen we putten uit een groot reservoir aan ervaring met samenwerking. Onze lange geschiedenis staat immers bol van compromissen die voor vrede, welvaart en voorspoed hebben gezorgd. Het wordt daarom zaak om onze traditie van consensus te hervinden en aan te passen aan de huidige tijd. En onze sociale identiteit, die gestoeld is op gezamenlijke inzet en democratische waarden, moet weer een likje verf krijgen.

Dit boek bevat handvatten die spelers in het publieke debat en u als lezer kunnen helpen om polarisatie tegen te gaan. Het eerste hoofdstuk schetst hoe we er momenteel voor staan en in hoeverre er sprake is van polarisatie. In het tweede hoofdstuk kijken we naar het verleden van Nederland en onze geschiedenis van het samenwerken. Het derde, vierde en vijfde hoofdstuk gaan over de politiek, media en samenleving, hoe polarisatie zich daar manifesteert en wat we ertegen kunnen doen. Ook bespreek ik dan oplossingen die iedereen kan gebruiken. In het laatste hoofdstuk schets ik hoe de toekomst eruit kan zien en welk perspectief er is om tot een samenwerkingsamenleving te komen. En aan het eind is er een visie voor een Nederland waar consensus en compromis opnieuw de basis vormen voor geluk,

welvaart en progressie voor iedereen. Er is immers altijd hoop en er moet ruimte zijn voor een optimistische uitkomst.

Ik wens u veel leesplezier en stof tot nadenken toe.

Kemal Rijken